

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ОСНОВ ПРАЦІ

DOI 10.33287/11218

УДК 331.5.024.5:331.526

РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

UKRAINE'S LABOUR MARKET: THEORITICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Олена Корчинська

Докт. екон. наук, завідувачка маркетингу, Академія праці, соціальних відносин і туризму

Olena Korchynska

Dr. Sc. in Economics, Head of the Department of Marketing, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

 orcid.org/0000-0003-2822-5634

 mark-chair@socosvita.kiev.ua

Оксана Жук

Старший викладач кафедри маркетингу, Академія праці, соціальних відносин і туризму

Oksana Zhuk

Senior Lecturer, Department of Marketing, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

 orcid.org/0000-0003-2650-8366

Анна Півторак

Асистент кафедри маркетингу, Академія праці, соціальних відносин і туризму

Anna Pivtorak

Assistant Department of Marketing, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

 [ORCID: orcid.org/0000-0002-7271-5166](https://orcid.org/0000-0002-7271-5166)

Анотація

У статті схарактеризовано основні теоретико-методологічні підходи до вивчення понять «ринку праці» та «регулювання ринку праці», представлені різними економічними школами. Розкрито особливості

різних концепцій розвитку ринку праці. Обґрунтовані основні принципи державного регулювання ринку праці. Проаналізовано сучасний стан розвитку вітчизняного ринку праці. Виявлені основні проблеми, характерні для даного типу ринку. Схарактеризовано головні показники ринку праці - рівень безробіття та зайнятості. Визначено структуру зайнятого населення. Окреслені основні причини зниження рівня економічно-активного населення України, зокрема проаналізовані міграційні процеси, що набувають актуальності останнім часом. Доведена необхідність застосування регуляторних заходів з боку держави.

Abstract

The paper reviews the main theoretical and methodological approaches to the study of such definitions as “labour market” and “labour market regulation” represented by different economic schools. The features of different labour market development concepts are revealed. The authors claim some positions of the previous economic theories concerning the labour market do not have practical confirmation nowadays. The reason of this is a widespread use of contemporary machines and modern technologies which are able to replace a large number of working hands. Consequently, further development of economy and a whole society put new challenges before economists and scientists.

A large amount of attention in the article is paid to labour market regulation. The key principles for the government regulation of the labour market are substantiated. They include legislation of all participants of the labour market, a high level of personal protection, social guarantee, occupation support, abidance by international standards etc.

The current state of the domestic labour market is considered. The main problems of this market are found out. Unemployment and occupation are studied. Nowadays the unemployment accounts for about 10 percent in Ukraine compared to 8.8 percent in 2010. In fact, the level of unemployment is higher because of hidden unemployment. The next negative feature of the domestic labour market is decreasing economically active population. Since 2010 till 2017 it dropped by 15 percent. One of the reasons is labour migration that has been growing up rapidly. At the same time serious researches of this problem are not being conducted in Ukraine. The most Ukrainians have gone to Poland, Russia, Belarus, Hungary. The active emigration has negative impact on both the domestic labour market and Ukraine's economy in general. Active emigration of Ukrainians can be explained by different reasons. One of them is a low level of salary in the domestic labour market. Thus, it is necessary for the government to contribute in development of the domestic labour market. Basing on the market principles the central and local authorities should develop and imply measures to improve this kind of market. The conclusions propose appropriate first-rate action which need to be done by the Government of Ukraine and by the institutions of international organizations to address the gaps in better regulation instruments for various national development plans.

Ключові слова:

ринку праці, регулювання, зайнятість, безробіття, оплата праці, міграційні процеси.

Key words:

labour market, regulation, employment, unemployment, salary, migration.

Вступ

Перехід нашої України до ринкових умов господарювання обумовив значні трансформації всіх економічних процесів, включаючи і сукупність трудових відносин, що становлять фундамент розвитку будь-якого суспільства. Це призвело до загострення наявних проблем на ринку праці та породило нові. Недоліки проведених економічних реформ та прорахунки у державній політиці регулювання даного типу ринку не рідко є причиною диспропорцій у галузевій структурі зайнятості, зростання рівня безробіття, деформації системи оплати праці, активізації еміграційних процесів у суспільстві тощо. Вочевидь, у такій ситуації виникає необхідність проведення перетворень у сфері праці, які б сприяли формуванню і розвитку цивілізованого ринку праці, здатного адекватно реагувати на динаміку економічного розвитку країни.

Вирішення проблеми розвитку ринку праці в Україні потребує, перш за все, вивчення та переосмислення економічних теорій стосовно категорій «ринок праці» та «регулювання ринку праці», а також аналізу сучасного стану вітчизняного ринку праці з метою виявлення його актуальних проблем, що слугуватиме орієнтиром для подальших досліджень щодо обґрунтування шляхів його удосконалення.

Мета статті полягає у розкритті економічної сутності ринку праці, його регулювання та креслення шляхів подальшого розвитку вітчизняного ринку праці, базуючись на критичному опрацюванні робіт відомих представників різних економічних шкіл та проведенні аналізу основних складових ринку праці в Україні.

Теоретичний базис написання статті становив діалектичний метод пізнання та системний метод дослідження регулювання ринку України і систематизація результатів досліджень наукових праць зарубіжних і вітчизняних учених із зазначених проблем.

При цьому, у процесі написання статті було використано наступні методи: дедуктивний - при теоретичному осмисленні існуючих методологічних підходів до обґрунтування та поглиблення понять «ринок праці» та «регулювання ринку праці», монографічний та методи статичної обробки інформації - при вивченні сучасного стану вітчизняного ринку праці, абстрактно-логічний - у процесі проведення дослідження та формулювання висновків.

Аналіз досліджень і публікацій

Розкриття сутності поняття «ринок праці» має тривалу історію. Фундаментальні основи теоретичних досліджень ринку праці були закладені вже на початку XVIII ст. представниками класичної школи А. Смітом та Д. Рікардо.

В основу робіт А. Сміта були покладені твердження про вільну конкуренцію як передумову оптимального використання матеріальних, фінансових та людських ресурсів [1]. А. Сміт стверджував, що повна зайнятість - це норма ринкової економіки, і досягається вона завдяки «невидимій руці ринку», тобто механізмів узгодження сторін попиту та пропозиції. Як найманий робітник зацікавлений в реалізації своєї праці, так і роботодавець прагне використовувати працю в максимальних обсягах. При цьому у власника щоразу виникає бажання розвивати своє виробництво і, відповідно, задіяти більшу кількість робочої сили. Англійський економіст Д.Рікардо [2] обґрунтував залежність розмірів заробітної плати в пропозиції праці, яка виражається в тому, що зі збільшенням зарплати вище мінімального рівня, необхідного для відтворення населення, зростає пропозиція праці, що впливає на зниження зарплати.

Безперечно високо оцінюючи внесок цих економістів у дослідження ринку праці, маємо зазначити, що певні положення їх теорії сьогодні не мають практичного підтвердження, зокрема це стосується того, що повна зайнятість є нормою ринкової економіки і що роботодавець завжди прагне задіяти більшу кількість робочої сили. В умовах широкомасштабного застосування сучасної техніки, яка здат-

на замінити значну кількість робочих рук ця теза вже втратила свою актуальність. Отже, подальший розвиток економіки і суспільства спонукає продовжувати дослідження ринку праці, враховуючи сучасні виклики.

Кінець XVIII ст. - початок XIX ст. знаменується новими дослідженнями у цій сфері. Так, французький економіст Ж. Б. Сей у своїх роботах стверджував, що пропозиція праці знаходить свій попит в обміні на інший товар [3]. Таким способом на ринку праці легко досягається рівновага між пропозицією та попитом на працю. С. Сисмонді головною проблемою ринкової економіки вважав проблему реалізації, що залежить від рівня зарплати, яка обмежує обсяг платоспроможного попиту і створює основу для криз надвиробництва [4].

З нашої точки зору, ці дослідники роблять правильний акцент на тісному зв'язку між попитом і пропозицією на ринку праці, а тому вирішення проблем, які виникають у цій сфері, можливе лише при комплексному підході, що передбачає врахування особливостей попиту і пропозиції, а також інших чинників.

У подальшому дослідження різних аспектів ринку праці набули значних масштабів наприкінці XIX - початку XX ст., коли сформувалися різні наукові школи та напрями, що досліджували ринок праці з альтернативних позицій, зокрема марксистський, неокласичний, кейнсіанський, монетаристський, інституціональний та інші. Ознайомлення з різними теоретичними підходами щодо розв'язання проблем розвитку ринку праці дає підстави стверджувати, що автори і прихильники цих теорій зробили вагомий внесок у дослідження питань функціонування ринку праці, сформували важливі теоретичні положення, які сприяють розумінню природи ринку праці. Водночас дослідження в цій сфері продовжуються, що свідчить про багатогранність категорії «ринок праці» і наявність певних аспектів, які потребують уточнення, доповнення і подальшого дослідження з урахуванням нових умов економічного розвитку.

Нині дослідження економічної сутності поняття ринку праці нашли своє відображення у роботах багатьох вітчизняних економістів, хоча єдиного підходу до трактування поняття «ринок праці» досі не існує. Найбільш дискусійними залишаються питання співвідношення понять «ринок робочої сили» та «ринок праці». Так, І. Л. Петрова відзначає, що поняття «ринок праці» та «ринок робочої сили» збігаються у тому випадку, коли робоча сила розглядається в процесі її споживання, тобто реалізується в послугах праці [5].

Ми поділяємо точку зору Г. І. Купалової, яка підтверджує можливість рівнозначного використання цих понять, вважаючи, що ринок праці та ринок робочої сили органічно поєднанні, взаємно доповнюються, переходячи в процесі ринкових відносин з одного в інший [6].

Категорія «регулювання ринку праці» також дістала всебічного висвітлення як в працях класиків і основоположників економічної науки, так і наукових дослідженнях сучасних зарубіжних та українських вчених.

Сам термін «регулювання» має латинське походження («regulare») і означає підпорядковувати відповідному порядку, правилу, упорядковувати.

Регулювання ринку праці, як правило, розглядають як взаємоузгоджену роботу уряду, територіальних органів влади, спілки роботодавців, профспілок і керівників підприємств. Більшість науковців стверджують, що сучасний механізм регулювання ринку праці – це поєднання ринкового механізму саморегулювання економічних процесів і системи заходів державного сприяння зайнятості.

Ю.Маршавін вважає, що «регулювання ринку праці» слід розглядати в системному вимірі, що означає створення належних умов для здійснення процесів, які виникають на основі саморегуляції ринку праці, в той же час, регулювання має виконувати функцію стримування й протидія, враховуючи переваги механізму саморегуляції (пропозиція, ціна робочої сили, попит на неї), спиратися на нього, доповнювати його, але не підміняти ринкові стимули й не руйнувати їх [7].

Результати дослідження

Базуючись на аналізі досліджень низки вчених [8,9,10,11,12,13] та власних дослідженнях нами сформовані основні принципи державного регулювання ринку праці, а саме:

- законність дій всіх суб'єктів ринку та його регулювання;
- забезпечення гарантій і свобод громадян, високий рівень захищеності особистості;
- соціальний захист і соціальне забезпечення громадян;
- забезпечення продуктивної зайнятості;
- гармонізації інтересів вільнонайманих працівників, роботодавців і суспільства в цілому;
- дотримання міжнародних стандартів у цій сфері;
- обґрунтоване втручання держави при здійсненні впливу на суб'єкти ринку праці;
- продуктивна співпраця держави з профспілками, роботодавцями та громадськістю при розробці програм та заходів щодо забезпечення зайнятості населення.

Дотримання зазначених принципів є однією з найважливіших умов подальшого розвитку ринку праці в Україні, який зараз характеризується серйозними проблемами, про що свідчить проведений нами аналіз його сучасного стану.

Так, за даними державної служби зайнятості, у 2017 році в Україні кількість зареєстрованих безробітних дорівнювала 1697,3 тис. осіб, що складає майже 10 відсотків від активного населення, тобто рівень безробіття 2017 року становить 9,9% (табл.1).

Табл. 1 Динаміка основних показників з характеристики ринку праці в Україні за 2010 - 2017 рр.

Рік	Економічно активне населення	Безробітне населення	Рівень безробіття
2010	20220,7	1784,2	8,8%
2011	20247,9	1731,7	8,6%
2012	20393,5	1656,6	8,1%
2013	20478,2	1576,4	7,7%
2014	19035,2	1847,1	9,7%
2015	17396,0	1654,0	9,5%
2016	17303,6	1677,5	9,7%
2017	17193,2	1697,3	9,9%

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [14]

Відносно рівня безробіття вважаємо за доцільне наголосити на тому, що багато експертів, зокрема Е. Лібанова [15], зазначають про прояв прихованого безробіття та зростання неформальної зайнятості. Про це непрямим чином можна зробити висновок, виходячи з динаміки кількості зареєстрованих безробітних, що доводить суттєве скорочення людей, які реєструються як безробітні - скорочення на 70,1% у 2017 році порівняно з 2000 роком. Узагальнення аналітичних матеріалів та експертних досліджень по ринку праці дає нам підстави вважати про невідповідність офіційних статистичних даних про рівень безробіття фактичному стану справ. Вважаємо, що фактично відбулось більш вагоме зростання рівня безробіття на ринку праці України, у відповідь на що значна частина безробітних не

бачила також і сенсу офіційно реєструватись у відповідному статусі і шукала вихід з такого становища у економічній міграції та неформальній зайнятості.

Протягом останніх семи років спостерігається ще одна негативна тенденція, а саме - зменшення кількості економічно активного населення України. За період 2010 - 2017 рр. кількість економічно активного населення країни зменшилася на 3039,7 тис. осіб, що складає близько 15% (табл.2).

Табл. 4 .Динаміка середньомісячної заробітної плати (2014-2017 рр.)
(у розрахунку на одного штатного працівника, грн)

Вид діяльності	2014	2015	2016	2017
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	2556	3309	4195	6057
- з них сільське господарство	2476	3140	3916	5761
Промисловість	3988	4789	5902	7631
Будівництво	2860	3551	4731	6251
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3439	4692	5808	7631
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3768	4653	5810	7688
- наземний і трубопровідний транспорт	3541	4172	5265	7183
- водний транспорт	3622	5076	6974	7590
- авіаційний транспорт	11967	18470	24688	31088
- складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	4231	5358	6603	8485
- поштова та кур'єрська діяльність	1934	2180	2818	3851
Тимчасове розміщування й організація харчування	2261	2786	3505	4988
Інформація та телекомунікації	5176	7111	9530	12018
Фінансова та страхова діяльність	7020	8603	10227	12865
Операції з нерухомим майном	3090	3659	4804	5947
Професійна, наукова та технічна діяльність	5290	6736	8060	10039
- з неї наукові дослідження та розробки	4268	4972	6119	8212
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	2601	3114	3995	5578
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	3817	4381	5953	9372

Продовження табл. 4

Освіта	2745	3132	3769	5857
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2441	2829	3400	4977
- з них охорона здоров'я	2463	2853	3435	5023
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	3626	4134	4844	6608
- діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	2841	3150	3828	5774
- функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	2769	3049	3705	5464
Надання інших видів послуг	3361	3634	4615	6536
Усього	3480	4195	5183	7104

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [14]

Як видно з таблиці 4, найбільш оплачуваними є спеціалісти, які працюють в авіації, їхня заробітна плата у 2017 році складала 31088 грн. Фахівці, що працюють в авіації у 2014 році отримували також найбільшу заробітну плату. На другому місці за рівнем заробітної плати ідуть робітники, що задіяні в сфері інформації та телекомунікацій, а також ті, що працюють у сфері фінансів - їхня зарплата становить трохи більше 12000 грн. Найнижча заробітна плата характерна для тих, хто займається поштовою та кур'єрською діяльністю. Якщо порівнювати з 2014 роком, то їхня зарплата також була самою низькою, а у 2017 році вона збільшилась тільки у 2 рази і складає 3851 грн., що на 651 грн. більше від визначеної мінімальної заробітної плати (мінімальна зарплата 2017 року - 3200 грн.). Якщо проаналізувати динаміку змін заробітної плати, то можна констатувати, що у 2017 році зарплати зросли, але порівняно з курсом долара (курс долара НБУ у грудні 2017 року складав 27,7678 грн за 1 дол. США) за останні роки заробітні плати мають тенденцію тільки до зменшення. Наприклад, заробітна плата у сільському господарстві у 2014 році складала 2476 грн, що становило 309,5 дол. США (курс долара НБУ у 2014 році становив 8 грн за 1 дол.США). У 2017 році - 5761 грн, що складає 207,47 дол. США. Отже, у доларовому еквіваленті відбулося суттєве зниження розміру заробітної плати.

Таким чином, проведений аналіз сучасного стану ринку праці дає підстави стверджувати, що цей ринок функціонує в досить складних економічних умовах, які сприяють виникненню таких серйозних проблем, як зниження рівня зайнятості населення, і, відповідно, зростання рівня безробіття, погіршення умов праці, витік висококваліфікованої робочої сили за межі держави. Все це обумовлює необхідність втручання держави у процес регулювання ринку праці. Не порушуючи ринкові основи функціонування ринку, держава має розробити антикризові заходи державної політики в галузі зайнятості населення, що повинно включати:

- вдосконалення законодавства в питаннях функціонування ринків праці та сприяння зайнятості населення на місцевому та регіональному рівнях;
- розвиток регіональних ринків праці і підвищення територіальної мобільності робочої сили;
- стимулювання економічної активності населення;
- збільшення кількості робочих місць; надання адресної підтримки громадянам;
- випереджаюче професійне навчання працівників кризових організацій, а також співробітників, які перебувають під ризиком звільнення;

- співпраця роботодавців та освітніх організацій; стажування випускників освітніх установ з метою формування необхідних професійних компетенцій.
- Саме поєднання ринкового механізму саморегуляції з централізованим державним регулюванням дасть можливість запобігти глибокій кризі на вітчизняному ринку праці.

Висновки

Проведений аналіз теоретичних та практичних аспектів розвитку ринку праці дає підстави стверджувати, що не існує універсальної теорії розвитку ринку праці. Імплементация тої чи іншої теорії передбачає її адаптацію до конкретних умов його розвитку. Наявність теорії можуть слугувати базисом, що дозволяє окреслити загальні шляхи розвитку ринку праці і передбачити можливі ризики та загрози. Водночас вони не замінюють прикладних досліджень конкретних практичних аспектів у сфері зайнятості населення.

Аналіз сучасного стану розвитку ринку праці в Україні продемонстрував наявність серйозних проблем. Заміна повного контролю ринку робочої сили з боку держави, що було притаманно для командно-планової економіки радянських часів, на повне відходження держави від регулювання, сподіваючись, що ринок сам «розставить все по місцях», не дало бажаного позитивного результату. Сучасні виклики та загрози економічному зростанню України ставлять нові завдання щодо удосконалення діючого та створення нового механізму регулювання ринку праці.

Література та джерела інформації

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва.: Соцэргиз, 1962. 368 с.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: избранное. Москва : ЭКСМО, 2009. 960 с.
3. Сей Ж. Б. Трактат политической экономии. Москва, 1896. 379 с.
4. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Москва Дело Лтд, 1999. 720 с.
5. Петрова І. Л. Сегментація ринку праці: теорія і практика регулювання. Київ: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1997. 298 с.
6. Купалова Г. І. Соціально-економічна сутність, форми та функції ринку робочої сил // Зайнятість та ринок праці. 1994. Вип. 27. С. 12-19.
7. Маршавін Ю. М. Регулювання ринку праці України: теорія і практика системного підходу. Київ: Альтерпрес, 2011. 396 с.
8. Безтелесна Л. І. Макроекономічні закономірності функціонування національного ринку праці // Статистика України. 2012. № 1(56). С. 22-27.
9. Богиня Д. П. Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати. Київ: Ін-т економіки., 2001. 300 с.
10. Данилишин Б. Сфера та ринок послуг в контексті соціальної модифікації суспільства. Київ: Нічлава, 2005. 328 с.
11. Лісогор Л. С. Формування ринку праці в Україні. Київ: Ін-т економіки НАНУ, 2003. 296 с.
12. Маршавін Ю. М. Ринок праці України: від кризи до продуктивної зайнятості // Ринок праці та зайнятість населення. 2010. № 1. С. 17-21.
13. Петюх В. М. Ринок праці та зайнятість. Київ: МАУП, 1997. 120 с.
14. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 2.10.2019 р.)
15. Лібанова Е.М. Проблеми розвитку ринку праці в контексті соціальної політики України, загроз і викликів ХХІ століття // Ринок праці та зайнятість населення. 2012. №2. С.41-46.
16. Migration and remittances Factbook 2011. World Bank, 2010, 249 p.

17. В поисках лучшей жизни из Украины каждую минуту уезжает два человека. URL <http://ukrainianpeopleleaks.com>. (дата звернення 3.10.2019 р.)
18. Fomina J. Economic Migration of Ukrainians to the EU: A View from Poland. - E-International Relations, Apr 25 2017, URL: <https://www.e-ir.info/2017/04/25/economic-migration-of-ukrainians-to-the-eu-a-view-from-poland>. (дата звернення 3.10.2019 р.)